ASOS JOURNAL
The Journal of Academic Social Science

Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi
The Journal of Academic Social Science
Yıl: 1, Sayı: 1, Aralık 2013, s. 270-275

Ergün SERİNDAĞ[1]

KALIPLAŞMIŞ RETORİK SORULARIN ANLAMI ÜZERİNE

ÖZET

Soru tümceleri günlük hayatta bilgi edinme, kanıtlama, sorgulama, eleştirme, alay etme ve daha birçok amaçla kullanılmaktadır ve edebiyat, dilbilim ve felsefe gibi alanlarda çeşitli araştırmalara konu olmuştur. Genel soru tümceleri üzerine yapılmış pek çok çalışma bulunurken, kalıplaşmış retorik sorularla ilgili çalışmalar dilbilim araştırmalarında fazla yer almamıştır. Bu nedenle, kalıplaşmış retorik soruların diğer sorulardan ayırt edilmesinde karışıklıklar yaşanmaktadır ve retorik sorular neredeyse boş ve gereksiz sorular olarak görülmektedir. Diğer taraftan, Türkçenin söz varlığının bir bölümü kalıplaşmış ifadelerden oluşmakta ve bunun da bir bölümü retorik sorulardır. Söz edimleri kuramı dikkate alındığında insanların iletişim sırasında yeri ve zamanı geldiğinde kullandıkları retorik soruların önemli bir yeri vardır. Zira bir dili konuşan kişi kullandığı her ifade ile bir söz edimi gerçekleştirir ve aynı zamanda dinleyen üzerinde bir etki bırakır ve onun bir eylemde bulunmasını sağlar. Bu açıdan bakıldığında bu çalışmanın amacı kalıplaşmış retorik soruların anlamlarını söz edimleri/söz eylem bağlamında incelemek ve dikkati bu konuya çekmektir.

Anahtar Sözcükler: Soru tümceleri, söz edimi/sözeylem, kalıplaşmış ifadeler, retorik sorular

ON THE MEANING OF THE FORMULAIC RHETORICAL QUESTIONS

ABSTRACT

Interrogative sentences are used in our life for many purposes e.g. to obtain information , to proof, questioning, criticizing, teasing, and they have been subject to various research areas such as literature, linguistics and philosophy. Contrary to Interrogative sentences, it's hard to find specific studies taking up rhetorical questions as formulaic expressions in linguistics researches as a subject. Consequently, there appears to be a confusion in the differentiation of the rhetorical questions as formulaic expressions from other Interrogative sentences. On the other hand, a part of Turkish vocabulary consists of formulaic expressions and a significant part of it are rhetorical questions. Considering the theory of speech acts the rhetorical questions as formulaic expressions, which are used by people in suitable place and moment, are very important during communication. Because a speaker of any language realizes a speech with his utterances and also leaves an effect on

[1] Doç. Dr., Çukurova Üniversitesi Eğitim Fakültesi Alman Dili Eğitimi Anabilim Dalı, eserin@cu.edu.tr

the listener and he directs him to do something. From this perspective, the aim of this study is to examine the meaning of rhetorical question in context of speech acts and to take attention to this topic.

Key Words: Interrogative sentences, formulaic expressions, speech acts, rhetorical questions

Giriş

Soru tümceleri günlük hayatta bilgi edinme, kanıtlama, sorgulama, eleştirme, alay etme ve daha birçok amaçla kullanılmaktadır ve edebiyat, dilbilim ve felsefe gibi alanlarda çeşitli araştırmalara konu olmuştur.

Buna karşın daha çok sözel dil kullanımında görülen, tonlama yardımıyla kurulan, cümlenin anlamına soru dışında da anlamlar yükleyen ve günlük dil kullanımında, ne konuşurken ne de duyduğumuzda yadırgamadığımız, en çok karşımıza çıkan ifade biçimleri olan kalıplaşmış ifade biçimlerinden olan retorik sorular (sözde sorular), dilbilim araştırmalarında fazla yer almamıştır. Bunun olası nedenleri içinde bir taraftan retorik sorulara boş veya gereksiz sorular olarak bakılması olurken diğer taraftan en dar tanımıyla yapı olarak soru olsalar da, anlam yönünden yanıtı bilinen veya yanıtı beklenilmeyen sorular olup işlevine bakılmaksızın retorik soruların bilgi edinme amaçlı diğer sorularla aynı kategoride değerlendirilmesidir. Oysa kalıplaşmış retorik sorular olumluluk anlamını olumsuza, olumsuzluk anlamını olumluya çevirebilme, tümceye değişik anlamlar yükleyebilme, anlatıma güç katma, karşıdaki kişinin düşünce akışını belli bir doğrultuya sevk etme, düşünceyi daha çarpıcı ifade etme, anlatıma örtüklük zaman zaman mizah kazandırma vb. özelliklere sahip dilin son derece esnek ve işlevsel araçlarındandır, öyle ki bu ifade biçimlerinin yokluğu özellikle konuşma dilinin neredeyse vazgeçilmezleri arasındadır. Zira, özellikle konuşma eylemi yapılırken, daha önceden bir bütün haline getirilip hafızada öylece saklanan kalıplaşmış ifadeler, konuşma sırasında kolaylıkla hatırlanıp hemen kullanılabildiği gibi, dinleyici tarafından da çabucak algılanabilmektedir. Kalıplaşmış bir öğenin söylenip anlaşılması için gereken zaman ve enerji, her durumda yeni bir söz öbeğinin veya tümcenin meydana getirilip ağızdan çıkması ve algılanmasından daha azdır (Wray, 2002, 15-18; Gökdayı, 2008, 90).

Örneğin birinin birine tanıştırıldığı zaman kalıplaşmış olarak sorulan "sizi ... ile tanıştırabilir miyim?" sorusu ilk bakışta boş ve gereksiz soru gibi algılanır, zira yanıt beklenmeden tanıştırma eylemi otomatik olarak gerçekleşir. Yahut, yanlışlıkla veya bilerek birine yahut bir şeye çarpan bir kişiye, sözcelenen " Önüne baksana, kör müsün?" sorusu da ilk bakışta boş ve gereksiz soru gibi algılanır, zira gerçekten körse o zaman soru gerçekten boş ve gereksizdir, görüyorsa eğer yine gereksiz bir sorudur. Ama, amaç onun görüp görmediği değil de onun dikkatini çekmek, ona hakaret etmek, onu azarlamak vs. niyetiyle söylenmişse soru bir edimsöz olarak bir yere oturur. Bu açıdan bakıldığında kalıplaşmış soruların daha çok dil dışı bağlamla ilgili olduğu görülmektedir çünkü bu sözlerin kullanımı, aşağıda da vurgulanacağı gibi, genellikle bağlam tarafından yönlendirilir (Gökdayı, 2008, 105).

Bu çalışmada, özellikle sözel iletişimde yanlış anlaşılma ya da hiç anlaşılmama, hatta komik duruma düşme tehlikesi içermesine rağmen, retorik sorular neden doğrudan ifade biçimi yerine kullanılıyor sorusuna Türkçe retorik soru örnekleriyle edimbilimsel bağlamda değinilecektir. Burada kullanılan örnek tümcelerin kullanılma nedenleri bu tümceleri

kullananlara doğrudan sorulmuş olup çözümleme onların düşündükleri bağlam çerçevesinde yapılmıştır

Edimbilimsel Dilbilim ve Retorik Soru

Düşüncede tasarlananlar kime, hangi amaçla ve hangi koşullarda söyleyeceğimizi sözceler aracılığıyla eyleme dökerken çok sayıda üretilen dilbilgisel tümcelerden biri seçilir ve çoğu zaman bu tümceler ve sözcükler anlattıklarından daha farklı anlamı ifade ederler. Bu anlamda konuşmak bir eylem biçimi olarak görülür. Belli bir bağlam içinde kullanılan ve işlevi olan bu tür tümceler 'sözce' olarak adlandırılır.

Dili bir iletişim aracı olarak değerlendiren ve insana özgü dil kullanımının bağlam içerisinde incelenmesini ve önermenin anlamından çok sözcenin gerçekleştirdiği dil ediminin işlevini ortaya koyan edimbilimsel dilbilim, geleneksel dilbilimin iletişimin tümceler aracılığıyla sağlandığı ve bu tümcelerin yapısal özelliklerinin incelenmesi anlayışını yetersiz görerek, özellikle konuşma dilinin işleyişini anlamak için, metinsel bağlamın dışında sözceye gerçek değerini veren çevrenin, iletişim ortamının dil dışı kurallarının da bilinmesinin gerekliliğini savunur (Kıran 2002, 214-215). bir başka deyişle anlam, bir iletişim ortamında konuşan kişinin kendisin dinleyen kişi ya da kişilere bir şeyi anlatmak amacıyla ürettiği tümce gibi dilsel anlatımların, o iletişim ortamında taşıdığı içerik olarak görülür ve bu da oluşturulan metindeki bağlamın söz edimlerin belirlenmesinde önemli rol oynar. "İletişim yetisi" de denilen dilin bu kullanım bilgisi sayesinde soyut bir kavram olan tümce yapıları konuşma niyetimize, iletişimde bulunduğumuz kişinin veya kişilerin sosyal konumuna, ruhsal durumuna, düşünce ve toplumsal katmanına göre, bir işlev yüklenir ve anlam kazanır (Uslu, 2005, 36). Öyleyse birine bir şey anlatmaya çalışan kişi, kendisine bir şey anlatılmaya çalışıldığını, anlatılmaya çalışılan şeyin de tam olarak ne olduğunu kavradığı anda ona anlatılmak istenilen şeyin anlatılmasında başarı sağlanmış olur. Bundan başka, konuşanı dinleyen kişi kendisine bir şey anlatılmaya çalışıldığını, kendisine anlatılmaya çalışılan şeyin de ne olduğunu kavramadıkça, ona anlatılmak istenilen şeyi ona anlatılmasında tam bir başarı sağlanmamış olur (Searle, 2000, 120).Bu bağlamda insanların birbirlerini çoğunlukla sıralanan sözcük ve seslerin dilbilgisel doğruluğuyla değil, demek istenilene bakarak anladıkları düşünülünce başarılı bir iletişimin temelinde söylenenle demek istenilen arasındaki ayrımda, yani konuşucunun niyetinin sezilmesinde yattığı söylenebilir. Örneğin bir kişiye "saatin var mı?" diye bir soru sorulursa buradaki niyet aslında saatin kaç olduğunun bilinmek istenmesidir. Bu soruya "Evet var" şeklindeki bir yanıt hem bağlamdan kopmuş olur hem de bir kullanım değeri taşımaz.

Edimsöz edimlerini beş başlık toplayan Searle'nin (2000,49-50) yönelticiler (directives) ve dışavurucular (expressives) olarak adlandırdığı gruba giren sormak, emretmek, rica etmek, teşekkür etmek, tebrik etmek, karşılama, veda, tanıştırma, övgü, hakaret, özür dileme ve bunun gibi prototip söylem fonksiyonlarını ifade etmek için kullanılan söz edimi türleri, çoğunlukla belirli bir söylem bağlamına ve fonksiyonuna bağlı olan kalıplaşmış bir ifade veya geleneksel bir kelime formu kullanılarak yapılmaktadır. Bazı kalıplaşmış ifadeler "Merhaba", "Tebrikler", "Tam tersine", vb. gibi tek kelimelik ünlemler veya kelime öbekleridir. Fakat bunların büyük bir kısmı da "Tekrar söyleyebilirsiniz.", "Üzgünüm", "Affedersiniz", "Çok yaşa Kraliçe.", "Beklettiğim için özür dilerim.", "Cehenneme git." gibi birer cümle boyutundadır (Ersoy, 2011, 6). Diğer taraftan bir sözcenin tam anlamıyla kalıplaşmış bir ifade söylem işlevi; söylem

bağlamı; tam kelime anlamı; pragmatik; düzenli gramatikal yapılar ve sınırlı kalıtsal yapılar; genel fonolojiden intikal eden temel fonoloji; müzik; beden dili, jestler, duruş ve bakış vb. gibi sekiz farklı özelliğin bir bileşkesidir (Corrigan-Moravcsik-Ouali 2009: 6-7; Ersoy, 2011, 6).
Bu açıdan bakıldığında kuruluş ve biçim yönünden soru tümcesi olsalar bile yanıt istemedikleri yahut iletmek istediği bilginin biçimden farklı olduğu için, anlam yönünden soru tümcesi sayılmayan retorik sorular Searle (1980)'in *Dolaylı söz eylemler* çerçevesinde düşünülebilir (Bechmann, 2007, 3) ve kalıplaşmış iletişimsel ifadeler grubuna girer. Searle söz eylem kuramında, dolaysız ve dolaylı söz eylemlerden söz ederken dolaysız söz eylemlerle (konuşucunun ne demek istediğini söylediği) dolaylı söz eylemler (konuşucunun söylediğinden daha fazlasını demek istediği) arasında bir ayrım yapar. Bir başka deyişle aynı tümce farklı bağlamlarda farklı anlamlara gelebilir: Örneğin, 'Bunu o mu yapmış?' sorusu bilgi edinmek amacı taşırsa yanıt "evet" veya "hayır" olabilirken sorulan kişiyle ortak paylaşımlarımız nedeniyle bir şaşırma, bir inanmamazlık, bir alay etme, küçümseme değeri taşıyabilir. İletişim durumunda doğrudan soru biçimi yerine neden retorik sorular kullanılıyor sorusuna Bechmann, 2007, 113) şöyle yanıt veriyor: İletişimin birincil amacı göndericiden alıcıya bilgi aktarmak değil, bilakis onu bir eyleme sevketmek, etkilemektir. Bu yüzden retorik sorular kendi içinde bir takım ilgili dile özgü dilsel parametreler barındırır Searle (1982, 69), Türkçede "kim bilir?, hiç mi?" gibi.

Türkçede sık kullanılan kalıplaşmış retorik soruların işlevleri açısından değerlendirilmesi

Kalıplaşmış soruların belirli şartlar altında ve belirli bir durumda kullanımı olduğunu ve iletişimde çoğunlukla kaçınılmaz olarak kullanıldığını ve önemini vurgulamak amacıyla bu bölümde, günlük dil kullanımında sık sık karşımıza çıkan ancak üzerinde fazla durulmayan kalıplaşmış retorik sorulara tersinden yanıtlarla örnekler verilecektir. Bu örnekler gündelik dil kullanımımızı dikkate alarak çoğaltılabilir. Bu tip sorulara yanıt genellikle sorunun gerçek anlamı dikkate alınarak sorunun içeriğinin onaylanması biçimindedir. Oysa soran kişinin amacı farklıdır:

1) "Sizi iki dakika rahatsız edebilir miyim?"

Kapınızı çalıp size bir şey sormak, bir şey danışmak veya bir şey vermek vs. niyetiyle sizden izin isteyen birine " Tabii ki beni rahatsız edebilirsiniz, zira ben rahatsız edilmekten öyle hoşlanıyorum ki..." veya "nasıl yani, göz göre göre amacınız beni rahatsız etmek ve ben de buna izin vereceğim ha? Ben mazoşist miyim sizce?" dediğinizi düşünün.

2) "Geldin mi? Sen mi geldin?"

Eve giriyorsunuz, evde ailenizden biri yüzünüze veya gözünüzün içine bakarak geldiğinizin farkında olduğunu veya beklenmedik bir zamanda geldiğiniz için şaşırdığını veya hoşgeldin niyetiyle sorduğu bu soruya " Hayır daha gelmedim, işteyim. Gelen ben değilim sütçü" diye yanıt verdiğinizde soruyu soranın yüz ifadesini düşünün.

3) "Aaa, çiçek mi getirdiniz?"

Size bir demet çiçek getiren kişiye nezaketle karışık bir teşekkür ediminde bulunmak için yönelttiğiniz bu soruya verilen "Yoo, yanılıyorsunuz aslında bu bir demet pırasa" gibi bir yanıt sizi nasıl bir etki yapar?

4) "Sana bunu bin defa söylemedim mi?"

Bir konuda çaresizliğinizi, pişmanlığınızı, korkunuzu, nefretinizi, acımanızı veya haklılığınızı vurgulamak niyetiyle sorduğunuz bu soruya " Hayır, daha bin olmadı, ama az kaldı, iki defa daha söylersen bin olacak" diye yanıt aldığınızı tasavvur edin.

5) "Bana bunu nasıl yaparsın?"

Kendisine çok inandığınız, güvendiğiniz bir kişi bir eyleminden dolayı sizi kızdırmış veya hayal kırıklığına uğtatmış ve ona böyle bir soru yöneltiyorsunuz. Yanıt olarak " çok güzel, şöyle yaparım..." diyerek size anlatmaya başlıyor nasıl yapılacağını

6) " Aaa, saat ne zaman 10 oldu ?"

Güzel, hoşsohbet bir ortamda zamanın çabuk geçtiğni, bunun farkında bile olmadığınızı ifade etmek için sorduğunuz böyle bir soruya " Saat aslında tam on da on oldu" biçimindeki yanıt herhalde beklediğiniz yanıt değildir.

Örnekleri içerdikleri anlamlarla çoğaltmak mümkün:

Doğru söze ne denir?
Sen kendini ne sanıyorsun?
Gerçekten böyle mi düşünüyorsun?
Ben demedim mi?
Hiç mi yok?
Ne dese beğenirsin?
Ciddi olamazsın?
Burda senin uşağın mı var?
Daha yaşım kaç ki benim?
Ben demedim mi?(haklılık, üstünlük duygusu …)
Sen öğrenci değil misin? (uyarma, farkettirme …)
Görmüyor musun? (azarlama, tahammülsüzlük …)
Ben öyle şey yapar mıyım? (...yapmam.)
Ben seni hiç sevmez olur muyum? (hem de nasıl severim.)
Karşımda birden onu görmeyeyim mi? (şaşırma)
Böyle bir adama nasıl güvenebilirsin? (…güvenilmez)
Sana hayran olmamak mümkün mü? (… sana hayranım)
Çaresizliğini görmüyor muyum? (kendisinin de bir şeylerin farkında olduğunu belirtmek)
Ben ne güne duruyorum?(güvence vermek)
"Sen mi bunu yapacaksın? (karşı tarafı kışkırtmak, küçümsemek)
Kıyamete kadar böyle bekleyecek misin? (kişiyi sarsıp kendine getirmek)
Nerde o günler? (özlem)
Böyle bir teklife kim hayır diyebilir? (Böyle bir teklife kimse hayır diyemez.)
Senin ne kadar dürüst olduğunu bilmez miyiz? (Senin ne kadar dürüst olduğunu çok iyi biliyoruz, ya da alay ederek dürüst olmadığını söylemek.)

Sonuç

Retorik sorular yapı benzerliği dışında taşıdığı anlamsal ve iletişimsel değer açısından gerçek sorularla ortak bir özellik göstermez. Kullanım değeri söylenende olmayıp iletişime giren tarafların tamamen kişisel, kültürel varsayımlarına, deneyimlerine dayanır. Bu tür sorular, içerdiği dolaylı anlam nedeniyle edimbilimsel dilbilim açısından dolaylı sözeylem konusu

içinde ele alınmalı, diğer kalıplaşmış ifadelerden farklı incelenmelidir ,örneğin bir "nasılsınız.?" hatır sorma kalıp ifadesi ile güvensizlik, kuşku, inanmamazlık ifade eden bir "hiç mi yok?" sorusu aynı edimsöz düzleminde görülmemelidir. Kalıplaşmış retorik sorular sanıldığı gibi boş ve gereksiz ifadeler olmayıp günlük dil kullanımımızda kaçınılmaz olarak önemli bir yer tuttuğundan dilbilim çalışmalarında var olandan daha fazla araştırılmayı hak etmektedir. Bu araştırmalar sayesinde karmaşık olan insan iletişimi açısından farkındalık düzeyimiz daha da artabilecek, daha etkili iletişim kurmamıza katkıda bulunulacaktır.

KAYNAKÇA

BECHMANN, Sascha, (2007), Rhetorische Fragen. Magisterarbeit, Heinrich-Heine Universität Düsseldorf, 2007 (Online auf den Seiten der Universität Düsseldorf

CORRİG, R; MORAVCSİK, E. A., OUALİ, H., (2009), Formulaic Language, John Benjamins Publishing Company.

ERSOY, Habibe Y. (2011), "Başkurt Türkçesinde Kalıp Sözler", Selçuk Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Dergisi, 30(1-54)

GÖKDAYI, Hürriyet, (2008), "Türkçede Kalıp Sözler", Bilig, S. 44, Ankara. http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/27/750/9584.pdf 28.11.2013'de erişilmiştir.

KIRAN, Z.; KIRAN, A., 2002, Dilbilime Giriş, Seçkin Yayınevi, Ankara

SEARLE, J.; KİEFER, F.; Bierwisch, M., **(**1980), Speech Act Theory and Pragmatics. Reidel Publishing Company, Dordrecht

SEARLE, John R., (2000), Söz Edimleri (Çev. R. Levent Aysever), Ankara.

SEARLE, John, (1982), Ausdruck und Bedeutung, Frankfurt am Main

USLU, Zeki, (2005), "Edimbilim ve Yabancı Dil Öğrenimine Etkileri",

WRAY, Alison, (2001), Formulaic Language and the Lexicon, Cambridge University Press, Cambridge